

22. Kutrzeba S. Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku. – Kraków, 1937.
23. Liber quantiarum Alexandri regis ab. a. 1502 ad 1506 // Teki A. Pawińskiego. – Warszawa, 1897. – T. I.
24. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Charophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexitur indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars IV. Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). Volumen 1-um. Acta cancellariorum 1507–1548. – Varsoviae, MCMX.
25. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Charophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexitur indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars IV. – Vol. 3. Acta vicecancellariorum 1533–1548. – Varsoviae, MCMXV.
26. Michałowski W. Nużny człowiek. Szkic do dziejów starostwa Kamienieckiego w drugiej połowie XVI wieku // Historia vero testis temporum. Księga honorowa ku czci prof. Krzysztofa Baczkowskiego. – Kraków, 2008. – S.527-533.
27. Spieralski Z. Kampania obertyńska 1531 roku. – Warszawa, 1962.
28. Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / opr. K. Chłapowski, S. Ciara, L. Kądziela i in. – Kórnik, 1992.
29. Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy / opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. – Kórnik, 1998.
30. Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy / opr. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka i in. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990.
31. Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy / opr. K. Chłapowski i A. Falniowska-Gradowska. – Kórnik, 1993.
32. Volumina constitutionem. – T. 1. 1493–1549. – Vol. 1. 1493–1526 / do druku prygot. W. Uruszczak i in. – Warszawa, 1996.
33. Volumina constitutionem. – T. 1. 1493–1549. – Vol. 2. 1527–1549 / do druku prygot. W. Uruszczak i in. – Warszawa, 2000.

On the basis of various sources depicted a historical portrait of S. Lyantskoronsky.

Key words: *S. Lyantskoronsky, king, government, Kamenets, Podolia province, nobles, military service.*

Отримано: 10.09.2012

УДК 257(477.43/44)

Т. Муженко

ГРОМАДСЬКО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ПРАВОСЛАВНИХ МІЩАН КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ 1900-1917 рр.

Стаття присвячена дослідженню проблеми громадського релігійного життя православних міщан Київської єпархії в 1900 – 1917 р. На основі історичного аналізу доступних груп джерел, в статті подано основні риси суспільних релігійних взаємовідносин, характерні для міських прошарків населення.

Ключові слова: *міщани, громадсько-релігійне життя, парафія, клір, єпархія.*

На тлі наукових здобутків з історії церкви, питання повсякденного релігійного життя, й донині залишається не висвітленим у повному обсязі, хоча дуже перспективним для подальших історичних пошуків. Адже без реконструкції основ повсякденного громадського побуту, не можливе відтворення цілісної, об'єктивної

та повної картини минулого церкви і релігійного життя. Серед невеликої частини досліджень спеціально присвячених побутово-релігійному життю українців кінця XIX – початку XX ст., домінує селянська тематика. Це пов'язано з поглибленим інтересом до вивчення і збирання етнографічного матеріалу саме серед цієї частини населення, що започаткував Південно-західний відділ імператорського Російського географічного товариства, який був офіційно заснований 13 лютого 1873 р. та проіснував до 1876 р. Коло інтересів співробітників і членів товариства становили статистичні, географічні, українознавчі, історичні, етнографічні, лінгвістичні та інші аспекти, при цьому була розроблена спеціальна етнографічна програма, на основі якої проводився збір, обробка та розповсюдження матеріалів з української фольклористики (пісень, дум, балад, коломийок, колядок, прислів'їв, приказок, загадок), історії, мовознавства. Саме в найбільших «консервативних» групах селянства, зберігалися національні самобутні традиції, зокрема й релігійні, які значною мірою відбилися в повсякденному житті селян.

Наукових історичних праць і досліджень присвячених релігійному життю міщанства не багато, переважна більшість з них носить соціально-економічний характер. В Україні після проголошення державної незалежності зростає зацікавленість науковців до історії Церкви. Почалося поступове наукове наближення до теми православних церковних інститутів України початку XX ст., розширилася проблематика та якість досліджень, проте, слід визнати, що соціорелігійні аспекти життя міщан ще є мало вивченими. Зокрема, розгляд проблеми громадсько-релігійного побуту знаходимо у працях вітчизняних істориків А. Колодного [20], Г. Надтоки [22], М. Пашкова [23], О. Сагана [26], О. Шуби [29] та ін. Відомості про повсякденне релігійне життя міщанства містяться в архівних джерелах ЦДІАК України, в церковній пресі – «Киевские епархиальные ведомости» [8]. Підчерпнути інформацію про становище віруючих парафій можна із законодавчих актів – «Циркулярных указов Святейшего Правительствующего Синода» [14]. На основі цих матеріалів відтворюються обриси церковно-православного руху в українських губерніях, в хронологічних рамках першої чверті XX століття, проводиться мотиваційне повчання і аналізоване пояснення про правильну поведінку і взаємовідносин кліру та пастви, ролі і завдання церковних законів у регулюванні повсякденного життя мирян, їх значення у житті Церкви, проблеми української релігійної свідомості.

На початку XX ст. в українських губерніях Російської імперії функціонувало 9 православних єпархій, межі яких майже співпадали з кордонами губерній: Київська, Харківська, Херсонська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Полтавська, Чернігівська, Таврійська.

За переписом 1897 р., в зазначених губерніях, частка православних віруючих складала 84,72%, що становило 19 849 514 чол. В Київській 2 983 736 чол., що складало 83,83% від всього населення губернії [30, с.38-39]. Переважна більшість віруючих проживала в

сільській місцевості, де розвиток національного українського релігійного світогляду мав свої специфічні риси й елементи, пов'язані з побутовими й господарчими потребами села. На такі національні особливості життя віруючих і розвиток «українського православ'я» наголошують світські й церковні історики [16; 18; 20; 21; 22; 27].

Місто ж глибоко відрізняється своєю організацією та устроєм життя від села. Починаючи від адміністративно територіального, владного апарату, комунікацій, традиційного укладу життя, побутових потреб, формується інша соціокультурна і релігійна оболонка, зовсім відмінна від сільської. У великих містах, таких як Київ, формувалися історичні, релігійні центри. Священик російської православної церкви, проповідник І.І. Восторгов у своїй багатотомній праці писав, що безвір'я інтелігента і селянина – це велика різниця. Інтелігенція має хорошу освіту і розбирається в релігії, тоді як селянин немає таких знань. Він наголошує, що по сільським місцевостям синодальні церковні постанови та укази часто не виконуються, проповіді і нецерковні релігійні бесіди є рідкісним явищем у порівняні з містом [17, с.430]. Про важливість проповідей писав і професор Київської духовної академії В. Певницький, який називав проповіді публіцистичними відправними точками. Він звертає особливу увагу на зміст проповіді, який необхідно адаптувати до релігійного життя в різних місцевостях. В. Певницький вважав, що публіцистичні проповіді найбільше потрібні в містах, де є значні інтелектуальні сили і поширення вчення не сумісного з вірою Христовою [28, с.370].

Внутрішнє релігійно-громадське життя православних парафіян, і в місті й в селі, залежало від державної церковної політики і законів Російської імперії. Вищим керівним органом церкви був Священний Синод. Ним керував обер-прокурор, якого призначав сам імператор. На чолі кожної єпархії стояв призначений Синодом єпископ. Духовна консисторія, члени якої призначалися Священним синодом, виконувала роль суду, регулювала виконання державних розпоряджень, велику частину їх діяльності займало діловодство і звітність. Єпархія складалася з декількох благочинних округів, які формувалися з парафій. Ієрархія священницьких класів поділялася на три ступені – єпископську, пресвітерську та дияконську. Найменшою церковно-адміністративною одиницею була парафія з власним храмом і священиком, у кожній з яких був закріплений свій прихід – парафіяни. Міщани були прикріплені до найближчих храмів за місцем проживання [19, с.21].

Наявність великої кількості церков в місті, давала переваги віруючим міщанам у виборі часу і місця відвідування служби. В путівнику по місту Київ за 1911 р., містяться інформація присвячена спеціально для паломників і місцевих «богомольців», де вказано, що головні київські храми відкриті впродовж цілого дня, до закінчення вечірньої служби [24, с.2-3]. Виконання християнських таїнств миряни виконували в парафіяльному храмі, до якого були приписані. Це було пов'язано з веденням метричних книг та записів про виконання таїнства Сповіді та причастя. За

Синодальним розпорядженням, кожен віруючий мав бувати у сповіді хоча б один раз на рік. Якщо встановлена повинність порушувалася, духовенство повідомляло про це громадську владу для прийняття мір покарання. За виконанням обов'язку сповіді і причастя нагадали і братства, які на початку ХХ ст. мали популярність і, досить велике поширення в містах Наддніпрянської України. У звіті Вознесенського приходського братства при Києво-Деміївській Вознесенській церкві є пункт: «О представоении въ законодательномъ порядке, всемъ православнымъ христіанамъ, разныхъ родовъ службы, хотя бы двухъ дней в году для выполнения христіанского долга исповеди и говенія» [11, с.5].

Миряни фактично не регулювали громадські справи своєї парафії, не мали права обирати священника на церковно-громадських зборах, як це було за давніми українськими традиціями [25, с.115-124]. Вільні парафіяльні посади були у розпорядженні архієрея, який призначав кандидата на вакантне місце за власним розсудом.

Згадка про давню українську традицію обрання священника парафіянами та вкладення з ним договору, як безпосередній вияв довіри і прихильності пастви духівнику, є навіть в програмах українських партій початку ХХ ст. В своїй програмі 1905 р. Українська Радикально-Демократична партія друкує: «Ніяка віра чи церква не може бути крайовою. Всі церковні інституції оплачують та ними порядкують ті, за для кого вони існують. Виборне духовенство, як це й було в Українського народу в старовину» [12, с.222]. Із програми Української народної партії на поч. ХХ ст.: «Щодо релігійних справ УНП вважає: 2) Попівство виборне. 3) Ніхто не має права наставляти попа проти громади. 4) Справами церковними на Україні заправляють церковні громади. 5) Попівство утримується церковними громадами. 6) Релігійними справами на Україні видають періодичні собори» [13, с.50].

Про необхідність реформ парафій на поч. ХХ ст. лунало багато думок і проектів. Бюрократизм церковних порядків не витримував напруження революції 1905-1907 рр. яка потребувала змін.

Від 18 листопада 1905 р. дозволено формувати постійно діючі церковно-приходські збори та ради з участю мирян під керівництвом причту, кількість мирян обмежувалася двадцятьма особами [9, с.217-223]. У 1910 р. виборність і участь парафій в радах фактично скасовувались. Таким чином більшість миряни не обирали своїх пастирів, не могли брати активної участі в регулюванні церковно-приходського життя. Духовенство і храми фінансово залежали від добровільних пожертв віруючих. В районах міст, де проживали заможніші парафіяни, відмічається високий матеріальне забезпечення кліру та хороша підтримка благоустрою церкви. Це можна прослідкувати в одній із справ, при перерозподілі територій церковних приходів м. Києва, яка розглядалася Київською духовною консисторією – «Объ образовании прихода при Иоано-Златоустовской церкви Киевскаго религиозно-просветительнаго общества» [3, арк.1]. Рада цього релігійно-просвітницького товариства просить: «открыть приход изъ домов въ котрыхъ помещаются присутственные места,

полицейское управление, пожарное отделение и здание религиозно-просветительного общества... разделить означене дома, причислить къ новому храму во имя св. Ионна Златоуста» [3, арк.1зв.]. В свою чергу ці будинки відносяться до сусіднього причту Києво-Десятинної церкви, настоятель якої відписав, що не заперечує і, готовий віддати товариству Іоано-Златоустівської церкви вище вказані будівлі. Але тоді церква втратить частину доходів, і настоятель просить перечислити декілька будинків сусідньої вулиці зі Стрітенської церкви до Десятинної, так як в 1896 р. від церкви вже було відчислено декілька будинків на користь Георгіївської церкви [3, арк.2]. Це прохання було виконано, але Стрітенська церква в особі настоятеля написала рапорт: «... причтъ Стретенской церкви считаеъ, со своей стороны не только решительно необходимымъ возместить въ соответственной мере убыль причиненную ему отчислениемъ къ Десятинному приходу вышесазначеных 4-хъ усадебъ, занимающихъ одно изъ лучшихъ мест в городе, но вообще увеличитъ состав Стретенского прихода, по количеству таких наиболее доходныхъ треб какъ крестины, браки и погребання, значительно уступающихъ соседнимъ приходамъ» [3, арк.8зв.]. Далі, в рапорті детально переераховіні вікна будинків, кількість яких сягає понад 200-і, та зроблено припущення про кількість парафіян, які там можуть проживати. Ці будівлі належать Вознесенській церкві, і тому Стрітенський причт просить: «... отчислить отъ соседнего обширного Вознесенского прихода левую сторону Обсерваторного переулка с домами подъ № 1, 3, 5, 7, 13, 15, 17, и 21/21, с пустырями, значущимися подъ № 9, 4, 11, каковыя дома все вместе имеютъ по фасаду лишь 154 окон, и кроме того прилегающее к этому переулку здание астрономической обсерватории...» [3, арк.10]. Відповідь на таке зазіхання Стрітенської церкви від Вознесенського причту була однозначно негативною. Настоятель храму відписав, що його приход не настільки багатий, як чисельний, але бідний: «... так как весьма часто вознаграждение за одно требоисправление Стретенского причта равняется десяти и даже более такимъ вознаграждениемъ Вознесенскаго причта; да и оно естественно, если взятъ во вниманія имущественное состояние техъ и другихъ прихожанъ... Стретенский приходъ населяютъ люди зажиточные, Вознесенский – разные ремесленники, плотники, штукатуры, маляры, извозчики, портные, мелкие торговцы Еврейскаго и Сенного базара, низшие служащие и рабочие – мастеровые Юго-западныхъ железныхъ дорог; этимъ составомъ преобладающего населения Вознесенского прихода объясняется и сравнительно большее количество требъ его, такъ какъ по статистике известно, что среди простого народонаселения больше, и рождающихся, и умирающихъ, и брачующихся» [3, арк.11 зв.]. В цьому рапорті можна прослідкувати питання фінансового забезпечення церков м. Києва, в якому перечислена частина міщан, де зазначені їх статки: «...соседний с Вознесенской церковью – Покровский монастырь – темъ больше привлекаетъ к себе нашихъ прихожанъ, особенно изъ простонародья, предлагая имъ непрерывные ежедневные богослужения съ 6-12 часовъ дня и съ 5-7 часовъ вечера; а прихожанъ интеллигентныхъ

завлекають домовые церкви Бессарабского и Тираспольского полка по Львовской улице, Бендерского и Луцкого – по Кадетскому шоссе, предлагая имъ все удобства, для ихъ посещения – до стульевъ и ковровъ включительно» [3, арк.11].

Таким чином, видно, що населення міста ділилося на бідних і заможних парафіян, які проживали компактно по районам. Відсутність хорошого державного фінансування церкви і її служителів, часто слугували для священників мотивом для пошуків шляхів гідного матеріального забезпечення себе і своєї сім'ї. Адже духівники як освічені та інтелігентні особи, мали вести й відповідний спосіб життя, який потребував постійних коштів.

Скарги на священників за перевищення службових обов'язків (встановлення грошових сум за церковні треби) свідчать про матеріальну непостійність: «... собственным сознаниемъ священника Руткевича установлено, что священник этот нарушал правила, установленные относительно причтовыхъ доходов и отъ говельщиковъ, вознаграждение за исповедь опускалось не в кружку, а передавалось лично священнику, который исключительно обращалъ этотъ доходъ въ свою пользу, точно также какъ доходъ за молитвы и за «випивку», также в кружку не опускались, а представлялись исключительно псаломщику. Некоторыхъ интелігентныхъ прихожанъ священник Руткевичъ исповедывалъ въ алтаре у престола, на который иногда исповедывающіеся полагали и плату за исповедь» [1, арк.94-95]. Священника покарали штрафом у розмірі 25 руб. на користь Єпархіального попечительства.

Загальний стан релігійних справ на локальному рівні, чисельність православних віруючих, їх відношення і настрої до православної церкви, будь-які зміни в цих питаннях постійно турбували вищу церковну владу. Питання такого характеру часто порушувалися на шпальтах періодичної преси [15, с.31]. У замітці газети «Колокол» 1912 р. про «індиферентне відношення до церкви і віри православного населення Київської єпархії», писали про те, що храми по вихідним і в святкові дні наполовину пустують. На цю публікацію одразу відреагувала Київська духовна консисторія. Було проведено перевірки і зібрано рапорти благочинних округів єпархії про «стан відвідування храмів, проведення релігійних читань та бесід», в яких було доведено протилежне положення справ [7, арк.3]. В «Київських єпархіальних відомостях» 1913 р. в неофіційній частині був опублікований звіт про релігійно-моральні читання у великий піст 1912 р. по містах Київської єпархії [8, с.419-428]. Що свідчить про масовість читань на одні й ті ж самі теми серед тисяч мирян.

На початку ХХ ст. поряд, з традиційними церковними проповідями, які слугували однією з форм спілкування духовенства з мирянами, поширюються нецерковні бесіди і читання релігійного змісту, організаторами яких виступала державна церква.

Православно-релігійні лекції та публічні виступи, читання, духовні концерти проходили під наглядом владних представників. Теми та сценарій попередньо проходили через цензуру на отримання спеціального дозволу і посвідчення. Про це детально написано в копії секретного указу, відправленого обер-прокурором від імені царя

до митрополита київського Флавіана у 1908 році: «По имеющимся въ министерстве внутреннихъ делъ сведениямъ въ настоящее время многие лица пользуются проведеннымъ распоряженіемъ правительства, подъ видомъ лекцій на общенаучные темы устраиваютъ бесѣды по вопросамъ религіознымъ, при чемъ даютъ возбужденнымъ вопросамъ освещеніе, несоответствующее догматамъ православной церкви, вызывая темъ самымъ въ населеніи соблазнъ могучій угрожать общественной безопасности и нравственности. Обращая вниманія Вашего Превосходительства на приведенное крайне прискорбное явленіе, явно противоречащее ст. 7 Отд. 3 закона, 4 марта 1906 г... В случае же ... не указанныхъ въ представленныя полиціи программъ, таковъ собранія на тогномъ основаніи ст. 12 указанного закона, должны быть прекращаемы» [4, арк.1].

Лекції та нецерковні релігійні бесіди організовували й проводили представники духовенства та братств, які переслідували ціль – виховання віруючих в межах інтересів державної церковної політики. Такі не богослужбові проповіді читали місцевими священиками, дяконами, учнями духовних навчальних закладів, представниками братств по всій Київській єпархії за попереднім зверненням на отримання дозволу від єпархіальної духовної консисторії і губернатора. Бесіди проводилися на біблійські, історичні, релігійно-моральні теми, про життя святих, з географії, гігієни, сільському господарстві, белетристиці. Всі програми були попередньо затверджені Священним Синодом і міністерством народної освіти [2, арк.11-11зв.]. На початку і в кінці зборів практикувалися спільні молитви, спів. Дозволені ж релігійні читання в громадських місцях (читальнях, бібліотеках, чайних, залізничних станціях та ін.) часто супроводжувалися ілюстраціями через «семіоптики», як їх іменували – «туманні картини» або «світлові», «чарівний ліхтар» – апарат для проєкції зображень, які наносилися на скляну основу ручним чи друкарським способом. Зображення ілюстрували на різну тематику: релігійну, історичну, про шкідливий вплив алкоголю і його наслідки, основні правила гігієни, методи лікування деяких хвороб. Такі читання дуже подобалося населенню: «... между тем, чтенія вечерніе по праздникамъ и воскреснымъ днямъ иллюстрируемыя картинами волшебнаго фонаря, привлекають множество взрослыхъ и молодежи и даютъ полезныя советы времяпровождения народа» [6, арк.5].

У 1905 р. під тиском державних революційних процесів, вийшов закон «про віротерпимість», який проголошував релігійну свободу і дозвіл сповідання різних християнських конфесій. Православна церква, ведучи боротьбу з поширенням сектантства, цей закон сприйняла негативно, і продовжувала боротьбу з «віровідступництвом»: «Киевский Епархиальный совет... имеетъ честь сообщить следующее. Въ виду постоянной угрозы Православию въ епархии со стороны католичества, сектантства и не верія вообще, православное духовенство Киевской епархии... выдвинуло воспитаніе подрастающаго поколенія въ виду преданности и любви къ Церкви Православной и проповедующему ея ученія, при помощи созданія церковно-приходскихъ школъ въ епархии, въ качестве могучо-

го и наиболее действенного средства ...число церковно-риходскихъ школъ достигло большой цифры, около 2000» [5, арк.2].

На початку ХХ ст. поширення сектантства, в парафіях [22, с.26] змушувало церкву застосовувати негайні міри, використовуючи існуючу розгалужену сітку церковно-владних інститутів та церковно-релігійних організацій. Дослідник М. Пашков виділив 2643 громадські об'єднання, які діяли в Україні в період з 40-х ХІХ ст. до кін. 1916 р., з них 92 релігійні [23, с.86-88]. Серед релігійних і церковних організацій особливо вирізнялися Церковно-парафіальні братства, які почали діяти за Синодальним законом від 7 вересня 1864 р. Кожне братство мало свій устав і підкорялося в своїх діях законодавству Синоду, при них формувалися товариства тверезості, які були дуже популярними на початку ХХ ст. Завдяки підтримці релігійних організацій і церков повсюди у містах влаштовувалися позацерковні релігійні читання для широких мас населення, духовні і публічні концерти: «...означенные духовные концерты не были устраиваемы в театрах, цирках, кинематографахъ и тому подобньхъ для сценическихъ представлений (ст. 148 Уст. Пред. Прест.); 2) чтобы на этихъ концертахъ не было допускаемо смешения светской и духовной музыки и это не только в отношении отделений концертныхъ программъ, но и целыхъ концертовъ, т.е., чтобы въ одномъ и том же концерте не было отделений светской и духовной музыки» [6, арк.2].

В звіті діяльності Борисо-Глібського братства при Києво-Подольській церкві Різдва Іоана Предтечі за 1908-1909 рр. містяться відомості про товариство тверезості: Св. Николаевское общество Трезвости при братстве в полугодичной деятельности приняли 55 членов, изъ них 8 человек дали обещание не пить вина и другихъ спиртныхъ напитковъ всю жизнь, большинство дало обет на пол-года, 1, 2, 5 лет, на месяц, 5 месяцев. Некоторые братчики после обещания внесли лепту от 10 коп. до 1 рубля. Все давшие обет трезвости получали листъ, с молитвой или подтверждениемъ клятвы не пить, перед Господом. Киево-печерская Лавра отпечатавала в своей типографии 600 листовъ більшого формата молитвъ трезвениковъ и ихъ обетовъ» [10, с.8].

Таким чином громадське релігійне життя міщан українських епархій в 1900-1917 рр., було під контролем церковної влади. Життя міських парафіян проходило у вирі загальних соціокультурних подій міста. Віруючі задовольняли свої потреби в православних міських храмах та в дозволених державою церковно-релігійних організаціях: радах, попечительствах, братствах, місіонерства, організаціях тверезості та ін. Їх діяльність була обмежена державними церковними законами. Необхідність реформ парафії після революції 1905 р., і поява обговорення цього питання на сторінках періодичної преси, в колах церковних священнослужителів, в програмах політичних партій, стала вимогою часу.

Не дивлячись на отримані висновки, питання повсякденного життя міщан українських губерній, потребує більш глибокого регіонального і локального вивчення.

Список використаних джерел:

1. ЦДІАК України, ф.127, оп.778, спр.292; 7 арк.
2. ЦДІАК України, ф.127, оп.779, спр.56; 28 арк.
3. ЦДІАК України, ф.127, оп.782, спр.624; 15 арк.
4. ЦДІАК України, ф.127, оп.786, спр.247; 3 арк.
5. ЦДІАК України, ф.127, оп.788, спр.343; 8 арк.
6. ЦДІАК України, ф.127, оп.793, спр.634; 5 арк.
7. ЦДІАК України, ф.127, оп.1003, спр.107; 220 арк.
8. Киевские епархиальные ведомости. – К., 1913. – № 14-15.
9. О выборе членов причта прихожанами, в связи с вопросом о возрождении прихода // Руководство для сельских пастырей. – К., 1905. – Т. 1. – № 9.
10. Отчет о деятельности Борисо-Глебскаго братства при Киево-Подольской Рождественской Предтеченской церкви за 1908-1909 год – К., 1910 – 30 с.
11. Отчет о деятельности Вознесенского приходского братства при Киево-Демеевской Вознесенской церкви (за время съ 1-го января 1906-го года по 1 января 1907 года) – К. : Тип. Императорского университета св. Владимира, 1907.
12. Програма Української Радикально-демократичної Партії // Історія України. Документи. Матеріали : посібник – К. : Академія, 2002. – С.222.
13. Самостійна Україна : збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. / упоряд. О. Федьков. – Тернопіль, 1991. – С. 50.
14. Циркулярные указы Святейшего Правительствующего Синода. 1867-1900 гг. / сост. Завьялов. – СПб., 1901.
15. Бойко А. Преса православної церкви в Україні 1900-1917 рр. (Культура. Суспільство. Мораль) / А. Бойко. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2002. – 308 с.
16. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. III. Репринтне видання / І. Власовський. – К., 1998. – 389 с.
17. Восторгов І.І. Полное собрание сочинений / П. Восторгов. – М., 1916. – Т. IV: Статті по вопросам миссионерским, педагогическим и публицистическим 1887-1912 гг. – 653 с.
18. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – К., 1922.
19. Зырянов П.Н. Православная Церковь в борьбе с революцией 1905-1907 гг. / П.Н. Зырянов. – М., 1984. – 222 с.
20. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / А. Колодний. – Львів : Сподох, 2005 – 336 с.
21. Лотоцький О. Українські джерела церковного права / О. Лотоцький. – Варшава – 1931. – 318 с.
22. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900-1917 рр.: соціально-релігійний аспект / Г.М. Надтока. – К. : Знання, 1998. – 271 с.
23. Пашков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні як атрибута латентної державності / Михайло Пашков // Політологічні читання. – 1992. – № 2 – С.75-100.
24. Путеводитель по городу Киев со справочным отделом. – К., 1911. – 500 с.
25. Рклицкий С. (священник). Договори прихожан со священниками в Старой Малороссии (По поводу договорного акта 1789 г.) / Сергей Рклицкий (священник) // Киевская старина. – 1901. – Т.72. – № 1. – Отд. 1. – С.115-124.
26. Саган О. Національні прояви Православ'я: український аспект / О. Саган. – К. : Світ знань, 2001. – 256 с.

27. Степовик Д. Церква в кайданах. – К., 1996.
28. Шип Н.А. Київська духовна академія в культурно-освітнянському просторі України (1819-1919 рр.) / Н.А. Шип. – К., 2010. – 410 с.
29. Шуба О. Православ'я і традиції національної культури / О. Шуба // Серія 5: науково-атеїстична. – К., 1989. – № 9. – 47 с.
30. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ ст. : довідник / Сергій Чорний – К. : ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.

This article is devoted to study the problem of public religious life orthodox burghers of Kiev diocese in 1900–1917, on the basis of historical analysis groups available sources, the article presents the main features of the religious public relations, typical for urban segments of the population.

Key words: *burghers, social and religious life, parish, clergy, the diocese.*

Отримано: 10.10.2012

УДК 257(477.43/44)

В. С. Перерва

РЕФОРМА 19 ЛЮТОГО 1861 р. ТА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ПРАВОБЕРЕЖНИХ ЕПАРХІЙ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу впливу реформи 19 лютого 1861 року на церковне життя православних епархій Правобережної України. Розкрито урядову політику щодо запровадження в церковне життя нових свят з нагоди цієї події.

Ключові слова: *реформа, Правобережна Україна, селяни, імператор, церковне життя, правобережні епархії, свята, літургії, православне духовенство.*

Реформа 19 лютого 1861 року стала знаковою подією ХІХ століття, розпочавши собою багату на події пореформену добу. Ліквідація кріпацтва корінним чином змінила як соціальну структуру, так і стосунки між представниками різних соціальних груп населення. Реформа, маючи певні регіональні особливості, вплинула на абсолютну більшість сфер життя тогочасної Російської імперії – в тому числі і на духовне життя мирян Православної Церкви, котра, не будучи відділена від держави, не могла стояти осторонь бурхливих політичних трансформацій того часу.

Зрозуміло, що проведення самої реформи знайшло своє широке відображення в дореволюційній [1], радянській та сучасній зарубіжній [2] і вітчизняній [6] історіографії. Суттєвим пробілом названих досліджень є практично повна відсутність висвітлення впливу даної події на духовне життя православного селянства. Ми торкалися окремих аспектів даної проблеми у одній з краєзнавчих публікацій [12], проте така масштабна подія вимагає більш глибокого дослідження. Вивчення взаємовпливів державності та духовності є досить актуальним для сучасної історичної науки, котра має переважно секуляризований характер.

Метою даного дослідження виступає висвітлення трансформацій церковного життя правобережних епархій України у зв'язку